

Бранко Р. ЗЛАТКОВИЋ*
Институт за књижевност и уметност
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 7. 3. 2022.
Прихваћен: 10. 5. 2022.

ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК – ИСТОРИЈА И ПОЕТИКА**

У раду су скициране најдоминантније одлике устаничке поезике – од испољавања синкретичности хроничарског и поетског дискурса, преко одсуства систематизоване грађе, у којој доминирају краће прозне врсте, које проширују сужени епски простор, тематско-мотивски обогаћују и социјално-политички раслојавају устаничку слику света. Притисак жанрова сачувао је најнужније карактеристике стилизације устаничке грађе. Чувајући континуитет, устаничка традиција се и даље живо надахњује косовском легендом. Међутим, у Устанку светињу безусловно представља коначно ослобођење од Турака које се једино остварује жртвом у „царству земаљскоме“. Идеолошка и тактичка промена условила је и промену типа устаничког јунака и његовог односа према противницима. Јунак је једновремено херој, али и преступник. Кресе га моралне вредности, али деградирају и пороци. У усменим жанровима до изражаја је дошла и актуелизација унутрашњих устаничких размирица и жестоких политичких борби.

Кључне речи: Први српски устанак, историја, поезика, епика, лирика, устаничка проза.

Синкретизам историографије и књижевности

Први српски устанак (1804–1813) је велика тема српске историографије и књижевности. Настајући и развијајући се једновремено, већ с почетка Првог српског устанка између ових области, међутим, долази до прожимања, флуидности и синкретизма, па је историографија о устаничкој епохи знатно поетизована и фолклоризована, а књижевне форме (усмене и ауторске), с друге стране, испољавају изразито хроничарски карактер.

Наиме, Српски устанак је намах одјекнуо у стиховима родољубивих Срба изван устаничке Србије – у песмама и спевовима Доситеја Обрадо-

* branzlat@gmail.com

** Рад је резултат делатности у Институту за књижевност и уметност у Београду, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

вића, Гаврила Ковачевића, Георгија Михаљевића, Глигорија Трлајића, Аро-на Јелинића, Михаила Витковића, Викентија Ракића и земунског Грка Дуке Тријандафила (Златковић 2011: 71–79; Златковић 2013: 97–107). Једновремено, Устанак је постао предмет стилизације и у српском усменом народном твораштву – епском, лирском и у казивачко-приповедном.

Жива и важна поетска и епска традиција пресудно су утицали да се састави хроничарског и историографског карактера о Устанку, у прво време, скоро без изузетка, пишу у везаном слогу. Стога је, током 1805. године, новосадски владика Константин Јовановић поручио Божи Грујевићу да када „описује житја тамношња нек не пише по начину песме, но по начину простога слога, како што се и друга повест пише, и као историја, а не као песма” (Перовић ур. 1977: 136). Прво целовито дело у прози о српском Устанку саставио је Хрват, аустријски пуковник, Ернест Гедеон Маретић, који је боравио на граници Аустрије према Србији као поверљива војна личност.¹ У току најдраматичнијих година (1810–1812), Маретић је располагао најважнијим информацијама аустријске обавештајне службе. Осим бројних извештаја о стању у Србији, Маретић је, у својој историји, обилато полагао и на „поверљиве” усмене приповедне изворе којима је наводио и порекло (Маретић 1987).²

Ослањање на усмену традицију општа је карактеристика старије³ и нове српске историографије. О сиромаштву и недостатку писаних извора и докумената, као и о доминантном статусу усмених источника писао је још Вук Караџић.⁴ О томе је посведочио и Леополд Ранке. Током заједничког рада са Вуком Караџићем на новијој српској историји, берлински професор и „отац модерне историографије” био је понесен необичношћу српске усмене историјске традиције. У свом дневнику је забележио утиске: „До дна душе и срца дирнула ме је та историја живим приповедањем о покрету најширег историјског и политичког значења” (Ранке 1892: XII–XVII).

У својим историографским радовима, Вук је, очигледно, поклатио поверење стиховима Филипа Вишњића. У историографском спису, „Првој

¹ Дело је први пут објављено анонимно на немачком језику 1821. у *Аустријском војном часопису*, под насловом *Историја устанка у Србији у годинама 1804–1812*. Први превод на српски језик објављен је у *Летопису Матице српске*, током 1826, 1827. и 1828. године.

² Трговац Лазар Бајић препричао је Г. Е. Маретићу интересантан разговор између К. К. Родофиникина и једног младог Грка (Маретић 1987: 183). Причу о познатом Карађорђевој свирепом наређењу с краја 1812. саопштио му је владика Видак из Вршца (1987: 254) итд.

³ Концем 18. и током 19. века, у српској култури и науци интензивирали су се спорови о односу историје и „народне историјске традиције”. Састављајући прву модерну историју српског народа, *Историју разних словенских народова најпаче Болгар, Хорватов и Сербов* (Беч, 1794/5), Јован Рајић је одлучно одбацивао народну епску историјску традицију. Нарочито се окомио на њене преносиоце који су „слепи и лажљиви”, који „више изопачавају но што уздижу славу светих (...) и славних краљева и деспота наших (...) који по трговима и улицама ударајући у струне опевају њихова дела неистинито и искварено” (Радојчић 1952: 114).

⁴ „Догађаје народа нашега слабо је кад рођени Србин описивао у оно вријеме, кад су се догађали, него све последије неколико стотина година. Тако су извори историје наше били свагда приповиједање и туђи списатељи (...) Сваки паметан човек може ласно виђети, колико су ови извори непоуздани, јер се догађаји приповиједањем искваре и у ономе истом нараштају, у коме су се догађали, а камо ли за неколике стотине година” (Караџић 1969б: 241).

години Српског војевања на даије”, Вук је сагласно песми „Почетак буне против дахија” описао Сечу кнезова, односно догађаје који су непосредно претходили Првом српском устанку, а идентично као у песми „Бој на Чокешини” представио је међусобне сукобе и задевице устаника (Караџић 1969а: 322–353). Такође, није се либио ни да у биографске и историографске саставе уноси усмену приповедну грађу. Портрет Хајдук Вељка Петровића сачинио је хронолошким уланчавањем анегдота (1969а: 67–78). Такође, и похвалну биографију кнеза Милоша, као и касније његово негативно житије, засновао је, управо, на анегдотским казивањима (Караџић 1969б: 25–122, 127–173). Заправо, Вук није хитао да омеђи јасне границе између тзв. уметничке и историјске истине. Разлике је навео тек када је на то био приморан. Наиме, у трећој књизи *Народних српских пјесама*, тзв. лајпцишког издања, објављен је комад песме о „Боју на Чачку” (Караџић 1823: 389–396). Кнез Милош Обреновић био је незадовољан начином на који је у песми приказан и обрушио се на Вука (Караџић 1988б: 303–304). Вук се бранио, па је песму назвао „несрећном” и „жалосном”, а Кнеза је уверавао „да пјесма није историја”, јер се у историји „гледа истина, а у пјесми се гледа како је измишљено и намјешћено” (1988: 327–329).⁵

Међутим, Вук је само декларативно повукао јасне разлике између појмова поетске и историјске чињенице, али се до краја живота није одрекао фолклорне компоненте у историографским списма. Његов последњи историографски рад из 1860. године *Правителствујуици совет сербски* (1969в: 49–111) био је предмет критика. Савременици су замерали што је заступио „срамотне” и „скандалозне” приче о Младеновом губитку мушкости, Карађорђевој грубој изјави о Русима, прељуби жене Миленка Стојковића и Југовићевој слабости према женама (Караџић 1969в: 467–468). Одговарајући на оптужбе, Вук није порицао да би се „ово све, као у свакој историји много којешта, могло изоставити”, али је, такође, био мишљења да би прећуткивањем таквих појединости историја била лишена најбољих карактеролошких средстава која строго не спадају у историју, али најјасније осветљавају личности и време (1969в: 189–190).⁶

⁵ У писму Јакобу Гриму, 21. децембра 1823, Вук Караџић, између осталог, пише: „Рајић много грди наше народне песме (...) јер је он у том погледу (као и у много чему другом) један обичан калуђер и није имао осећаја за такве ствари, него је у њима тражио историјске истине” (1988б: 365). Деценију касније, у Предговору четврте књиге *Народних српских пјесама*, Вук слично тврди да у „народним песмама (као готово ни у каким) не треба тражити истините историје” (1833: 407). Међутим, не одричући песмама сасвим веродостојност, он додаје да „приповетка, која је у јуначким песмама најглавнија ствар, у песми од доброга певача никад није са свим противна здравоме народном и у песмама обичном разуму” (Караџић 1986: 407–408).

⁶ Опречна схватања о односу историје и традиције доцније је настајао да помири и Стојан Новаковић. Једновремено, респектујући суд традиције, али и открића историчара критичке оријентације, Новаковић, између осталог, пише да је „народна историјска традиција извор увек врло карактеристичан, увек остатак или предање некадашњег јавног мишљења о догађају, али да у њему ретко кад одблескује објективна слика времена или догађаја с којом би критички историк могао бити задовољан. Међутим, колико би било погрешно примити народну традицију као објективну слику догађаја, не мање би било погрешно и одбацити је само зато што није потпуно објективна слика догађаја. Никад народно расположење не може постати и свој правац

Несистематизована грађа

Прозне усмене врсте којима је прошарао историографска и биографска дела, Вук Караџић није систематизовао попут устаничких епских песама, па су оне задуго остале ван интересовања редактора и антологичара. Чари кратких усмених приповедних жанрова први је осетио Милан Ђ. Милићевић. Он је део грађе окупио око портрета знаменитих устаника, а множина садржаја остала је свугде расута и записана у ткивима историографских, биографских, дневничких, путописних, мемоарских, аутобиографских, административних и других документарних списа, као и диљем периодике (Златковић 2007: 31–49). Дакле, низак степен систематизованости грађе и висок обим заступљености у веома широком и разноврсном корпусу литературе, рукописне и архивске оставине, умногоме проширује и превазилази представе о класичним фолклористичким изворницима и, на линији усмено-писано, проблематизује и додатно усложњава ионако комплексне процесе у научноистраживачком раду. Стога, поред истраживања која су, у новије време, обављали неколики аутори, попут Милорада Панића Сурепа (1967), Владана Недића (1981), Милисав Савића (1985), Миодрага Матицког (1982; 1999), Ненада Љубинковића и Мирјане Дрндарски (2012), Снежане Самарџије (2008), Бошка Сувајџића (2010), Драгане Антонијевић (2007), Бранка Златковића (2007), Саше Кнежевића (2012) и Стева Ћосовића (2020) – истраживачко поље није ниуколико исцрпљено, напротив, чини се да је тек наговештено.⁷

Доминација усмених прозних жанрова

Вукове двадесет и две песме и још отприлике толико песама других записивача, уистину, не представља обиман корпус, па се може устврдити да велике епске распеваности о догађајима Првог српског устанка није ни било (Матицки 1982: 58–59). Дотле, богатство усменог приповедног фонда сведочи да су краће и виталне форме, попут предања, анегдота, прича из живота, веровања, пословица и изрека – биле пријемчивије динамичном духу епохе и његовим актерима. При том, очигледно је да су анегдоте и њој сродне врсте преузеле, једним својим делом, функцију и улогу епике и наставиле су да развијају и да прослављају дела и личности устаника. Приче радо и похвално зборе о истакнутим устаницима које је Филип Вишњић чешће издвајао – о Стојану Чупићу, Милошу Стојићевићу Поцерцу, Лазару Мутапу, Луки Лазаревићу, Цинцар Јанку, Проти Николи Смиљанићу, Зеки Буљубаши, Ивану Кнежевићу и др. Међутим, првенствено је анегдота, као најраспрострање-

узети без икаква повода; никад се она субјективна слика догађаја, коју можемо посматрати у гдекојим народним традицијама, није могла склопити без некаквога узрока” (1982: 12).

⁷ Спомињу се само неке монографије иако постоји множина изузетно важних студија других аутора о различитим књижевноисторијским феноменима устаничке епохе, а нарочито је много писано о Вишњићевој устаничкој епизи.

нија умотворина устаничке епохе, проширила сужени каталог Вишњићевих јунака⁸. Такође, превазишла је и епски простор дринског ратишта и тематско-мотивски је оживела и обогатила устаничку слику света.

Епска песма није опевала ратне догађаје у Источној и Југоисточној Србији. Није запамтила „великог” војводу Миленка Стојковића, ни чегарског јунака, ресавског војводу Стевана Синђелића, нити храброг браниоца Лознице војводу Петра Николајевића Молера. Епска песма није прославила ни једног од најпопуларнијих јунака Првог српског устанка, гласовитог Хајдук Вељка Петровића, чијем су се јунаштву дивили и руски официри. У једном писму, Вук Караџић је молио Лукијана Мушицког да преко неког свог пријатеља штогод ново препише од Филипа Слеспца, особито, ако буде што певао о Вељку или о боју на Равњу (1988а: 250). Скромна је епска пажња посвећена и храбром браниоцу Делиграда, војводи Петру Теодоровићу Добрњцу. С друге стране, с великим интересовањем и уз мноштво детаља, формирале су се њихове усмене приповедне биографије (Златковић 2007: 98–105).

Поред низа истакнутих јунака и мегданција, устаничка усмена проза упамтила је и актуелизовала велики број локалних јунака непознатих историји, чији помен још једино претрајава и чили у окриљима завичајних и породичних предања (Златковић 2016а: 251–269). Такође, усмена прозна устаничка традиција сећа се и низа мање значајних битака, маневара, окршаја, чарки, завера, преговора, завета, заклетви и других занемарених устаничких збитија, које је званична историографија прећутала (Коларевећ 2016). На пример, гласовитом Боју на Мишару током 1806. године претходи чак десет мањих окршаја устаника против Турака који су остали изван историографске пажње, али нису промакли интересовању усменог певача и казивача (Златковић 2020а: 483–508). Такође, историографска саопштења лишена су индивидуалних епизода и споредних детаља, јер историографија утврђује законитости и правила, па, на пример, износи општу тврдњу како су у чегарском шанцу 1809. сви устаници били легендарно жртвовани (Ранке 1864: 162–163). Дотле, анегдота, коју интересују поглавито посебности и изузеци од правила, налази да је трагедију једино преживео сеиз Стевана Синђелића. Њему је војвода претходно наредио да напусти шанац и да се пробије кроз Турке да би у Ресави причао и сведочио шта се догодило (Караџић 1969в: 71).

С обзиром на то да је Први српски устанак био покрет широких друштвених слојева – социјална и национална револуција – карактеристична је демократичност слике света, па осим карактеризација ратника – јунаци усмених прозних жанрова јесу и припадници цивилних и невојничких слојева устаничког друштва (Златковић 2006: 39–51). У причама су стилизоване епизоде из живота: курира, жена, деце, стараца, сељака, мајстора, занатлија, свештеника, чиновника, судија, преступника, невољника, страшљиваца, дипломата, видара, писара, учитеља, професора, књижевника, гуслара, страних држављана и осталих чланова друштва.

⁸ У двадесет и две песме, Стево Тосовић је избројао да је Филип Вишњић поменуо „88 српских имена и 41 име из противничког – турског табора” (2020: 7).

Према томе, с обзиром на широку социјалну, родну, старосну, етничку, културолошку и професионалну раслојеност јунака, наративно је знатно проширен и обогаћен устанички тематско-мотивски круг. Осим садржаја из домена ратних вештина и тактика, тематизују се сведочанства из историје медицине, санитета, права, дипломатије, политике, образовања, културе, црквеног, духовног и обичајног живота. Као посебност, уобичајени су призори из свакодневног живота јунака. Анегдоте залазе у најскривеније кутове приватности, па према занимљивим запажањима проучавалаца „понајвише наликују тзв. жутој штампи. Инсистирају на сликовитим, духовитим, али и свакојако пикантним детаљима. Не зазиру ни од чега” (Љубинковић, Дрндарски 2012: 188).

Поетика жанрова

Треба споменути да је у епској песми о почетку буне против дахија са терена Црне Горе опевано Карађорђево убиство оца (Караџић 1986: 128). Међутим, према правилу, штакљиве епизоде из приватне историје, као уопште и зорне појаве из апокрифне историје друштвених токова, нису својствени прикази у епици, али, с друге стране, такав тематско-мотивски слој веома је подстицајан за обраде у устаничкој прози, али такође и у лирици, која је у тематско-мотивском дослуху са прозом, а у супротности је са епиком. Стога се жанровским притиском може објаснити одсуство карактеризације Хајдук Вељка Петровића у епским песмама. Не водећи нимало узоран живот, Вељко је нарушавао класичан образац епског јунака. Његове бројне подвиге и мегдане, али и љубавне авантуре и севдахе, упамтиле су лирске песме (Станисављевић 1988; Матицки 1997: 378–393), а особито анегдоте (Златковић 2007: 101–104). Такође, секвенца о пијанству браће Недића током Боја на Чокешини, која је без редакторских интервенција актуелизована у анегдоти, у Вишњићевој епској песми није уопште адаптирана (Караџић 1969а: 339; 1986: 129–136). Илустративан је пример и мучког убиства из „бусије” Кулина капетана (Мехмед-бега Куленовића) у току Мишарске битке. У познатој епској песми о највећој српској устаничкој победи, Вишњић не наводи појединости Кулинове погибије. Овај податак није познат ни српској историографији. Развијена обрада вероломног убиства заступљена је у анегдоти (Милутиновић 1993: бр. 21; 2003: 31–32). Такође, о прекретним устаничким догађајима – ослобађањима Београда и Сјенице, заправо, уопште нема епских песама⁹, али одјека има у лирици, а особито у анегдотама које, између осталог, детаљно бележе и не прећуткују низ покора и одмазди устаничке војске (Златковић 2005: 345–356). Анегдота сажима негативне последице проблематичне устаничке праксе. Током устаничког краха 1813. памти

⁹ Уобличавајући својеврсну устаничку епопеју, Срета Ј. Стојковић је, према мотивима народног предања и на основу историјских података, празнине употпуњавао новим епским песмама (1927: 252–253).

се Карађорђева самокритика: „Да не бесмо убили пашу на Емеклуку, да не бесмо крстили Турке, да не бесмо ишли на Сјеницу, не би пропали нити би тако раздражили Турке” (Пантелић 1980: 105).

Косовска традиција

Усмена устаничка традиција чува континуитет са старијим историјским и поетским слојевима, па се приступање борбама за ослобођење и настајање нове српске државности представља као својеврсна обнова Косовског боја из 1389. године. На Сретење Господње 1804. у Орашцу, прота Атанасије Буковички актуелизује епску легенду о косовској издаји. У драматичним тренуцима пропасти 1813, у забележеним казивањима савременика Устанка, кривица се мотивише проклетством косовске издаје. Премда је бојазан од издаје, која се увукла у српски народ провером у Косовској бици, једна од најфреквентнијих тема устаничких наратива, устаници су после освајања Крушевца девастирали гроб за који се веровало да припада Вуку Бранковићу. С друге стране, формирао се култ ратника Милоша Обилића, који се исказује кроз предања о топонимима који се везују за њега, као и кроз анегдотска казивања о његовом устаничком двојнику – војводи Милошу Стојићевевићу Поцерцу. Глорификација Обилића и једновремено одсуство култа кнеза Лазара Хребељановића, међутим, сведоче и о суштинској преради епске косовске идеологије и култа „царства небескога”. Трансценденцију је сменила акција. Устаничко предање и даље се живо надахњује косовским митом, међутим, у Устанку светињу искључиво представља коначно ослобођење од Турака, а оно се једино достиже жртвом у „царству земаљском”. У Устанку и његовој поетској традицији на снази је култ безусловног јунаштва. Императив је ослобађање српских територија и људства од Турака. У том прегнућу, ни смрт није трагична (Златковић 2020б: 231–241). У готово програмској устаничкој песми „Почетак буне против дахија” Филип Вишњић изриче Вождову ратничку опредељеност: „Бићемо се, море, до једнога” (Караџић 1986: 119).

Нови тип јунака

Идеолошка и војно-тактичка промена условила је и промену типа јунака¹⁰ и његовог односа према противницима. За епске јунаке „старијих време-

¹⁰ Остварују се сложене слике реалистички приказаних јунака. У њиховом свођењу на људску меру, напуштена је једнодимензионална карактеризација ликова. У устаничкој приповедној слици света успостављен је нови тип јунака који је истовремено херој, али и велики преступник. Њега красе моралне вредности, али и деградирају драстични пороци. Таква је већина гласовитих војвода, па и сам Вожд. Сведок суровог начина живота у доба Устанка, Нићифор Нинковић је забележио: „У оно време тако су Србљи дивљи били и свирепи како исти тигри и лафови, пак ту треба врло лисичка мајсторија с њима живити” (1972: 49). Попут класичних митских јунака и јунацима Првог српског устанка својствена је „демонска” карактеролошка компонента. Будући да је усмена народна прича својеврстан прежитак мита који је „дубоко социјалан”, чак и „соци-

на” карактеристичан је високоморални образац јуначког понашања.¹¹ У епизи о Првом српском устанку тај образац је већ доста нарушен,¹² док је сасвим раслојен у устаничким наративним формама. У циљу ослобођења од Турака, у њима је све дозвољено. Тако су и лукавство и подвала и вероломство и снисходљивост и политичко понашање и дипломатско поступање легитимни облици јунаштва.

У старој епској традицији изузетном јунаку био је супротстављен и изузетан и поштован противник. У устаничкој традицији, противник не само да се не поштује, већ се излаже руглу и багателизује се. Процес је обостран. Турци се ругају устаницима, а устаници Турцима. О промени улоге епског противника у устаничкој епизи писала је Мирјана Дрндарски (Љубинковић, Дрндарски 2012: 237–243). Међутим, у устаничкој лирици и прози поступци међусобног унижавања још су израженији и живописнији. Када су Срби први пут дошли на Шабац 1804. године, онда кажу да су Туркиње у Шапцу певале:

Подигло се неколико влаха,
И понели у тиквици праха,
Да освоје Шабац од Турака;
Они мисле, да је Шабац шала,
Ал’ је Шабац Биограду глава
(Карацић 1986: 119).

Такође, према причи, Турци Бошњаци су се охолили и држали су да Срби неће да издрже отпор у Боју на Тичару колико би се „једна лула дувана попушила” (Арсенијевић 1988: 827). С друге стране, у казивањима устаника, у виду општег места, фреквентна су поређења одсечених турских глава са главицама купуса (Ненадовић 1884: 588).

Политичка борба

Осим борбе против Турака, у устаничком друштву једновремено се одвијала и жестока унутрашња политичка борба, чији се одраз и те како транспоновало у ткивима сувремених усмених жанрова, који су испољавали каткада сублимне, али неретко и експлицитне политичке и пропагандне

оцентричан” (Мелетински 1983: 171), дају се објаснити околности под којима се слабости јунака стављају у други план, у односу на њихове више друштвене заслуге. Војводе Стеван Синђелић, Хајдук Вељко Петровић, Петар Николајевић Молер били су пожртвовани и на гласу јунаци, али истовремено и насилници. На пример, судски документ о Молеровим злочинима надиласили чак и турску свирепост. Међутим, на теразијама народног суда, над неделима војвода, превагнула су њихова залагања на општем плану – Синђелићево херојство на Чегру, Хајдук Вељкова легендарна смрт у Неготину, Молерова храбра одбрана Лознице (Златковић 2007: 199).

¹¹ „У старој епској усменој традицији епски јунак је изузетан појединац, попут војводе Момчила, Марка Краљевића, Бановић Страхиње, Милоша Кобилилића. Изузетан јесте и Карађорђе, али другачије” (Љубинковић, Дрндарски 2012: 112).

¹² Исто: 237–243.

функције. У том контексту, подстицајна је и теза према којој је Вишњићева усмена епска песма била под својеврсним утицајем и контролом Карађорђа, те је била резервисана кругу најприврженијих Вождових сарадника (Љубинковић, Дрндарски 2012: 197–209). Дотле се у тематско-мотивски разноврснијим жанровима – у лирици, а особито у устаничкој прози, испољавају утицаји и интереси и других великих устаничких обласних господара (Јакова Ненадовића, Милана Обреновића, Миленка Стојковића, Петра Добрњца) који су пружали отпоре централизацији Карађорђевог власти (Златковић 2007: 147–155). Анегдоте су упамтиле и детаље исцрпљујуће политичке борбе коју је Црни Ђорђе водио и са руским представницима у Београду, особито са Константином Константиновичем Родофиникином, као и са београдским митрополитом Леонтијем Ламбровићем (Златковић 2020: 88–97). Према анегдоти, Доситеј Обрадовић је био дубоко забринут неслогом српских старешина. Када су устанички главари саопштили вољу да он као писмен и образован човек опише Устанак и достојно прикаже њихове заслуге свету, да не би касније неки „туђинац” налагао којешта, а можда их чак и наградио, Доситеј је узвратио горком шалом: „Боље је за вас да ја то не пишем, јер вам ни најгори туђинац не би могао налагати оно што бих написао ја, износећи само чисту истину” (Маринковић 1961: 81).

У скицираном приказу најдоминантнијих својстава устаничке поезике испољавају се синкретизам хроничарског и поетског дискурса, затим одсуство систематизоване грађе, у којој доминирају краће прозне врсте, које проширују сужени епски простор, тематско-мотивски обогаћују и социјално-политички раслојавају устаничку слику света. При том, притисак жанрова сачувао је најнужније карактеристике стилизације устаничке грађе. Сваковрсно чувајући континуитет, устаничка традиција се и даље живо надахњује косовском легендом. Међутим, у Устанку светињу безусловно представља коначно ослобођење од Турака, а оно се једино достиже жртвом у „царству земаљскоме”. Идеолошка и тактичка промена условила је и промену типа устаничког јунака и његовог односа према противницима. У усменим жанровима до изражаја је дошла и актуелизација унутрашњих устаничких размирица и жестоке политичке борбе. Премда постоји множина значајних монографија и студија, ипак истраживачко поље није ниуколико исцрпљено, напротив, чини се да је тек наговештено.

ЛИТЕРАТУРА

Антонијевић 2007: Д. Антонијевић, *Карађорђе и Милош, између историје и предања*, Београд: Српски генеалогски центар – Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета.

- Арсенијевић 1988: Л. Арсенијевић Баталака, *Историја српског устанка II*, Београд: Просвета.
- Златковић 2005: Б. Златковић, „Освајање Београда 1806. у усменој причи и традицијском сећању”, *Даница, српски народни календар за годину 2006*, Београд, 345–356.
- Златковић 2006: Б. Златковић, „Прилог познавању цивилног друштва Првог српског устанка – деца, жене и стари у традицијском памћењу”, *Настајање нове српске државе*, Велика Плана, 39–51.
- Златковић 2007: Б. Златковић, *Први српски устанак у говору и твору, анегдоте и сродне приповедне врсте усмене књижевности о Првом српском устанку*, Београд, Аранђеловац: Институт за књижевност и уметност, Фонд „Први српски устанак”.
- Златковић 2011: Б. Златковић, „Песнички језик уметничких спегова о Српском устанку (1804–1807)”, *Творци српског књижевног језика*. Београд: Вукова задужбина, Институт за књижевност и уметност, 71–79.
- Златковић 2013: Б. Златковић, „Први српски устанак у песмама и спеговима савременика (1804–1813) – Доситеј Обрадовић – Гаврило Ковачевић – Георгије Михаљевић – Глигорије Трлајић – Арон Јелинић – Михаило Витковић – Викентије Ракић”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 42/2. Београд: Међународни славистички центар, Филолошки факултет, 97–107.
- Златковић 2016а: Б. Златковић, „Устаничко предање у окриљу завичајног и породичног усменог наслеђа”, Владета Коларевић, *Усмена небшилина. Карађорђе и његови устаници у народном предању и архивској грађи* (Поговор), Орашац: Задужбинско друштво „Први српски устанак”, 251–269.
- Златковић 2016б: Б. Златковић, „Устаничко предање – 200 година после”. *Савремена српска фолклористика III*. Ниш, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Нишу, Институт за књижевност и уметност – Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 213–226.
- Златковић 2020а: Б. Златковић, „Предшества Мишарска боја’ у усменој народној хроници и сведочењима савременика”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 68, св. 2, Нови Сад: Матица српска, 483–508.
- Златковић 2020б: Б. Златковић, „Косовски бој у устаничкој традицији”, *Савремена српска фолклористика VII*, Београд, Крушевац: Удружење фолклориста Србије, Народна библиотека Крушевац, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 231–241.
- Златковић 2020в: Б. Златковић, „Београдски митрополит Леонтије и његов намесник Хаџи Мелентије Стефановић – у усменој традицији и историји”, 49. *Међународни научни састанак слависта у Вукове дане 12–16. IX 2019*, Београд: Међународни славистички центар, Филолошки факултет, 88–97.
- Караџић 1823: В. С. Караџић, *Народне српске пјесме*, књ. 3, у Липисци.
- Караџић 1833: В. С. Караџић, *Српске јуначке пјесме*, Беч.

- Караџић 1969а: В. С. Караџић, „Даница”, *Сабрана дела Вука Караџића VIII*, Београд: Просвета.
- Караџић 1969б: В. С. Караџић, „Историјски списи I”, *Сабрана дела Вука Караџића XV*, Београд: Просвета.
- Караџић 1969в: В. С. Караџић, „Историјски списи II”, *Сабрана дела Вука Караџића XVI*, Београд: Просвета.
- Караџић 1988а: В. С. Караџић, „Преписка I 1811–1821”, *Сабрана дела Вука Караџића XX*, Београд: Просвета.
- Караџић 1988б: В. С. Караџић, „Преписка II 1822–1825”, *Сабрана дела Вука Караџића XXI*, Београд: Просвета.
- Кнежевић 2012: С. Кнежевић, *Вишњићев пјеснички споменик револуцији*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”.
- Љубинковић, Дрндарски 2012: Н. Љубинковић, М. Дрндарски, *Први српски устанак, од историје до „народне историје” и њене усмене митизације*, Београд, Орашац: Наша прича плус, Задужбинско друштво „Први српски устанак”.
- Маретић 1987: Г. Е. Маретић, *Историја српске револуције*, Београд: Филип Вишњић.
- Маринковић 1961: Б. Маринковић (ур.), *Доситеј у говору и твору, збирка записа и анегдота*, Београд: Нолит.
- Матицки 1982: М. Матицки, *Епика устанка*, Београд: Вуков сабор, Рад.
- Матицки 1997: М. Матицки, „Карађорђево вјоство у лирским народним песмама”, *Даница, српски народни илустровани календар за годину 1997*, Београд: Вукова задужбина, 378–393.
- Матицки 1999: М. Матицки, *Историја као предање*, Београд: Рад, КПЗ Србије.
- Мелетински 1983: Е. М. Meletinski, *Poetika mita*, Beograd: Nolit.
- Милутиновић 1993: С. Милутиновић Сарајлија, *Србијанка*, Коло 86, књ. 573, Београд: Српска књижевна задруга.
- Милутиновић 2003: С. Милутиновић Сарајлија, *Житија устаника*, Коцељева: Библиотека „Јанко Веселиновић”.
- Недић 1981: В. Недић, *Вукови певачи*, Нови Сад: Матица српска.
- Ненадовић 1884: К. Н. Ненадовић, *Живот и дела великог Ђорђа Петровића Кара-Ђорђа Врховног Војводе*, књ. 2, Беч.
- Нинковић 1972: Н. Нинковић, *Жизниописанија моја (1807–1842)*, Нови Сад: Матица српска.
- Новаковић 1982: С. Новаковић, *Историја и традиција, изабрани радови*, Коло 75, књ. 496, Београд: Српска књижевна задруга.
- Панић 1967: М. Панић Суреп, *Филип Вишњић, живот и дело*, Београд: Просвета.
- Пантелић 1980: Г. Пантелић, „Казивање старца Гаје Пантелића”, *Казивања о српском устанку 1804*, Београд: СКЗ, 69–147.
- Перовић 1977: Р. Перовић, *Први српски устанак, акта и писма на српском језику*, Београд: Народна књига.
- Радојчић 1952: Н. Радојчић, *Српски историчар Јован Рајић*, Београд: Научна књига.

- Ранке 1864: Л. Ранке, *Историја српске револуције. Део први*, Београд: Државна штампарија.
- Ранке 1892: Л. Ранке, *Србија и Турска у деветнаестом веку*, Београд.
- Савић 1985: М. Савић, *Устаничка проза*, Београд, Тршић: Рад, Вуков сабор.
- Самарџија 2008: С. Самарџија, *Биографије епских јунака*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Станисављевић 1988: В. Станисављевић, *Хајдук Вељко у народној песми*, Београд.
- Стојковић 1927: С. Ј. Стојковић (ур.), *Нова Србијанка: борбе за ослобођење 1804–1815, историја и народна поезија*, Београд: Друштво Светога Саве.
- Сувајџић 2010: Б. Сувајџић, *Певач и традиција*, Београд: Завод за уџбенике.
- Ћосовић 2020: С. Ћосовић, *Јунаци из устаничке епике Филипа Вишњића*, Београд: Свет књиге.

Branko R. Zlatković

THE FIRST SERBIAN UPRISING – HISTORY AND POETIC

(Summary)

The paper outlines the most dominant features of Uprising poetics – from the manifestation of the syncreticity of chronicle and poetic discourse, through the absence of systematized material, dominated by shorter prose types, which expand the narrowed epic space, thematically and motivically enrich and socio-politically stratify the Uprising picture of the world. The pressure of genres preserved the most essential features of the stylization of the Uprising material. Preserving continuity, the Uprising tradition is still vividly inspired by the Kosovo legend. However, in the Uprising, the sanctuary unconditionally represents the final liberation from the Turks, which can only be achieved through sacrifice in the “earthly kingdom”. The ideological and tactical change caused a change in the type of insurgent hero and his attitude towards his opponents. The hero is both a hero and a villain. He is adorned with moral values, but also degraded by vices. In the oral genres, the actualization of internal Uprising disputes and fierce political battles came to the fore.

Key words: The First Serbian Uprising, history, poetics, epic, lyric, Uprising prose.